

*Калаур С. М., кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки Тернопільського
НПУ імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль)*

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ЗАСОБАМИ НАВЧАЛЬНИХ ТРЕНІНГІВ

У статті висвітлені питання комунікативної компетентності майбутніх соціальних педагогів. Основна увага зосереджена на тренінгу як ефективному засобі формування комунікативних умінь фахівців. Розкрито підходи до використання навчальних тренінгів та названі найбільш вагомі їхні переваги. Перераховано ефективні методичні прийоми, які доцільно використовувати під час тренінгу для розвитку комунікативних умінь майбутніх соціальних педагогів.

Ключові слова: комунікативна компетентність, комунікативні уміння, види комунікативних умінь майбутніх соціальних педагогів, навчальний тренінг, методичні прийоми.

В статье освещены вопросы коммуникативной компетентности будущих социальных педагогов. Основное внимание сосредоточено на тренинге как эффективному средству формирования коммуникативных умений специалистов. Раскрыты подходы к использованию обучающих тренингов и названы наиболее важные их преимущества. Перечислены эффективные методические приемы, которые целесообразно использовать во время тренинга для развития коммуникативных умений будущих социальных педагогов.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, коммуникативные умения, виды коммуникативных умений будущих социальных педагогов, обучающий тренинг, методические приемы.

Постановка задачі у загальному вигляді. Розвиток студента як особистості, а також як суб'єкта навчальної діяльності є найважливішою метою і завданням системи вищої освіти, а тому повинен розглядатися у якості її основного системоутворювального компонента. Однак, у багатьох ВНЗ, які готують фахівців, що працюватимуть у соціально-педагогічній сфері спостерігається певний дисбаланс у співвідношенні проблем особистісного та професійного розвитку майбутніх фахівців.

На сьогоdnішньому етапі розвитку вищої освіти в Україні очевидним є той факт, що професійна підготовка не повинна зводитися лише до механічної передачі знань, вона повинна включати розвиток емоційної сфери та мотивувати до самовдосконалення, формувати позитивне ставлення до світу й емпатійне сприйняття інших, а також стійкість до стресів, базуватися на самостійності, автономності майбутнього фахівця.

Вважаємо, що ланкою, яка передбачає узгодження професійної підготовки та особистісного становлення виступає комунікативна компетентність. Підтвердження свого припущення ми знаходимо у наукових працях А. Капської, яка стверджує, що «компетентність у спілкуванні – є одним із головних, базових компонентів і критеріїв результативної роботи соціального педагога» [11, с. 19]. Професійне спілкування, на думку автора це основний інструментарій, метод і зміст

діяльності соціального педагога, який і регулює, і коригує дії з різними інституціями, окремими людьми, групами. Виходячи з цього на перший план виходить необхідність дослідити умови формування комунікативних умінь майбутніх соціальних педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження комунікативної компетентності було у центрі уваги ряду науковців. У дослідженнях Г. Андрєвої, І. Зязюна, Л. Петровської, Б. Паригіна, С. Максименко обґрунтовано структурні компоненти спілкування. Науковці по-різному підходять до характеристики комунікативної компетентності як складової спілкування. До прикладу, Ю. Ємельянов [6], вважає, що комунікативна компетентність включає «уміння взаємодіяти з оточуючими, щоб у рамках своїх здібностей та соціального статусу успішно функціонувати в даному суспільстві» [6, с. 7]. Л. Петровська [10] наголошує на вагомості комунікативної компетентності, яку розуміє як складне утворення, що включає знання соціально-психологічних факторів і уміння використовувати їх у конкретній діяльності, розуміння мотивів, інтенцій, стратегій поведінки, фрустрацій, як своїх власних, так і партнерів по спілкуванню. У своїх дослідженнях В. Захарова та Н. Хрящева [7] вказують на те, що комунікативні уміння є важливою складовою комунікативної компетентності, які необхідні для розвитку особистості у спілкуванні. На думку Н. Яковлевої [14], комунікативна

компетентність є інтегративною особистісною якістю, яка передбачає ситуаційну адаптивність та вільне володіння вербальними та невербальними засобами спілкування. Соціальні педагоги розглядають комунікативну компетентність як складну інтегративну якість особистості, яка «опосередковує професійно-педагогічну діяльність, спрямовану на налагодження, підтримку і розвиток ефективного спілкування з клієнтом чи іншими учасниками соціального процесу» [8, с. 5].

Зазначимо, що загальною рисою практично усіх визначень комунікативної компетентності є те, що вона розглядається у якості складової успішного спілкування, що базується на внутрішніх ресурсах, які необхідні для побудови ефективною комунікативної дії у певній ситуації міжособистісної взаємодії з клієнтами у процесі комунікативної професійної діяльності. Комунікативна компетентність відображає необхідний майбутньому соціальному педагогові рівень сформованості досвіду міжособистісної взаємодії. На сьогоднішній день науковцями встановлено характерні ознаки комунікативної компетентності та встановлено, що саме комунікативні уміння виступають її основою.

Зважаючи на той факт, що комунікативні уміння посідають значну роль у професійній діяльності соціального педагога доцільно з'ясувати їх сутність та зосередити увагу на їхній характеристиці, а також дослідити найбільш ефективні механізми що впливають на формування комунікативних умінь. Ці аспекти і були покладені в основу написання статті.

Мета статті – проаналізувати сутність та зміст комунікативних умінь соціального педагога та встановити роль навчального тренінгу у якості ефективного чинника їх формування під час навчання студентів спеціальності «соціальна педагогіка» у ВНЗ.

Викладення основного матеріалу. У соціально-педагогічній діяльності спілкування слугує вагомим засобом вирішення різноманітних педагогічних, психологічних, соціальних завдань, а також виступає основою виховного процесу та способом організації взаємостосунків соціального педагога з клієнтом, від якого залежить успіх його професійної діяльності та вирішення проблем клієнта. У процесі дослідження ми прийшли до усвідомлення того факту, що соціальний педагог не може бути комунікативно компетентним не маючи сформованих комунікативних умінь.

насамперед, коротко проаналізуємо сутність наукової категорії «уміння». В українському педагогічному словнику С. Гончаренко [12, с. 338] уміння трактує як здатність належно виконувати певні дії, засновані на доцільному використанні людиною набутих знань і навичок, раніше набутого досвіду. Ми повністю підтримуємо його думку про те, що уміння утворюються лише у тому разі, коли створюються і закріплюються асоціації між завданнями, необхідними для його виконання, знанням та застосуванням на практиці. Про уміння як творчу діяльність, яка базується на основі сформованих знань та навичок говорять такі науковці як О. Леонтєв та Б. Ломов.

Встановлено, що у наукових колах немає єдиного загально визнаного підходу до трактування сутності «комунікативних умінь». Нам близьке визначення, яке дане Т. Шепеленко [13, с. 8] яка розглядає комунікативні уміння як інтегративні властивості особистості, що набуті на основі раніше засвоєних знань, навичок і виявляються у здатності виконувати комунікативну діяльність у нових умовах. Подібне трактування знаходимо й у роботах А. Болотової [2, с. 19], яка розуміє комунікативні уміння як сукупність комунікативних характеристик особистості, її соціально-перцептивних та операційно-технічних знань та умінь на основі яких відбувається спілкування та здійснюється його регулювання.

Слід констатувати, що досить неоднозначно підходять науковці до класифікації комунікативних умінь. Наведено деякі підходи. Зокрема, Л. Савенкова подає перелік комунікативних умінь, який включає:

- уміння мовленнєвого (вербального) спілкування;
- володіння немовленнєвими (невербальними) засобами спілкування, професійно-педагогічною увагою, соціальною перцепцією;
- орієнтування в ситуації спілкування;
- створення творчого самопочуття;
- установлення і підтримування зворотного зв'язку в спілкуванні; самопрезентація; використання «пристосувань»;
- завоювання ініціативи;
- побудова та реалізація плану спілкування;
- володіння педагогічним контактом.

У роботі М. Басова [1, с. 49] представлено дещо інший перелік

Питання педагогіки

комунікативних умінь, які необхідні соціальному педагогу, а саме:

- вступати в контакти з різними людьми;
- встановлювати професійні взаємини;
- здійснювати індивідуальний підхід до людей зі специфічними проблемами;
- співпрацювати, вступати у ділові стосунки;
- створювати атмосферу комфортності, доброзичливості;
- викликати довір'я у клієнтів, брати участь у вирішенні їх проблем;
- дотримуватися конфіденційності у діяльності, бути тактовним;
- спонукати дитину до творчості, вияву милосердя;
- впливати на спілкування, взаємини між людьми у мікросоціумі;
- правильно сприймати, враховувати, реагувати на критику.

Найближчим до предмету нашого дослідження є підхід до класифікації комунікативних умінь, який представлено у роботі А. Капської [11]. Зокрема, розглядаючи професійні якості соціального педагога науковець відносить до «комунікативної професіограми» соціального педагога такі уміння:

- уміти формулювати цілі і завдання професійного (ділового) спілкування;
- уміти ставити запитання і професійно на них відповідати;
- володіти навичками ділового спілкування і вміти управляти ним залежно від визначених цілей; уміти аналізувати конфліктні й кризові ситуації і робити з них адекватні висновки;
- уміти доводити, аргументувати, спростовувати, переконувати, досягаючи водночас узгодженості і компромісу;
- уміти вести бесіду, полеміку, дискусію, спірку, співбесіду, ділову розмову, диспут, круглий стіл, переговори тощо, спрямовуючи їх на вирішення спрогнозованого, позитивного і вмотивованого результату;
- володіти технікою і логікою мовлення;
- володіти відповідними мовленнєвими структурами і лексичними одиницями, що впливають на емоційно-експресивний стан клієнта;
- уміти говорити лише тоді, коли є «що» сказати співбесіднику (клієнту) [11, с. 77-78].

Отже, у нашому баченні запропонований вище перелік комунікативних умінь повинен

бути сформований у майбутнього соціального педагога ще під час навчання у вищому навчальному закладі. На основі високого рівня оволодіння комунікативними вміннями молодий фахівець соціально-педагогічної сфери матиме можливість здійснювати професійну діяльність на високому фаховому рівні.

Специфіка професійної діяльності соціального педагога багатовекторна, включає в себе взаємодію як з дітьми, так і з дорослими, індивідуальну та групову роботу, яка часто виявляється в тому, що засобами виховання та адаптації стає мистецтво та художня творчість (написання сценарію свята, проведення репетицій, керівництво творчим колективом чи гуртком, організація та проведення свята). Соціальний педагог ставить за мету залучати своїх вихованців до мистецької діяльності, створювати оптимальні умови для їх духовного росту та реалізації творчих умінь, що потребує від нього самого вміння організувати спільну творчу діяльність завдяки правильно підібраним комунікативним засобам. Необхідними при цьому стають такі якості соціального педагога як артистизм, креативність, творче мислення, розвинена уява які виступають ознакою його багатого внутрішнього світу, духовності та дають можливість надавати своїм діям, словам у процесі роботи високохудожньої змістовності, сприяють налагодженню контакту та подальшій плідній співтворчості.

У процесі вивчення практичних механізмів формування комунікативних умінь майбутніх соціальних педагогів встановлено, що вагомим потенціалом володіє навчальний тренінг. Виходячи з цього вважаємо за необхідне зупинитися на аналізі навчальних тренінгів. Обираючи тренінг у якості засобу формування комунікативних умінь, ми виходили із практичних результатів дослідження Дж. Іванцевича, А. Лобанова та Є. Моргунова [9, с. 412]. Зокрема, науковцями аргументовано доведено той факт, що тренінг посідає перше місце за майстерністю спілкування та зміною підходу до вирішуваної проблеми та сприяє формуванню установок усвідомленості.

На основі аналізу науково-педагогічної літератури [3, с. 12], встановлено що навчальний тренінг розглядається науковцями як активна навчальна діяльність студентів під час здійснення якої майбутні фахівці виконують тренінгові вправи, адаптовані до майбутньої професійної діяльності під керівництвом викладача-

тренера на основі спеціально підготовлених інструктивно-методичних матеріалів, які відповідають сучасним вимогам до професійної діяльності.

Отже, суть роботи майбутніх соціальних педагогів в навчальній тренінговій групі полягає у тому, що завдяки спеціально змодельованим навчальним ситуаціям студенти мають можливість застосувати свої знання на практиці, реалізувати свої можливості у різноманітних ситуаціях взаємодії, сформувавши певні комунікативні уміння. Характерною рисою навчального тренінгу є інтеграція різноманітних видів групового навчання з метою формування базових понять та компетенцій на основі проблематизації індивідуального досвіду його учасників.

Як зазначає В. Бочаров [4, с. 223], тренінги сприяють розвитку автентичності у міжособистісних стосунках, саморозумінню та розумінню інших. За їх посередництвом відбувається розвиток навичок активного слухання, аргументування власної точки зору. Навчальні тренінги, які спрямовані на розвиток комунікативних умінь впливають на послаблення емоційного напруження, розвиток соціальної сенситивності та навичок рефлексії і зворотного зв'язку. Студенти, які є учасниками комунікативних навчальних тренінгів безпосередньо стають очевидцями того, яким чином відбувається вплив одного члена групи на іншого.

Саме у тренінговій групі майбутні соціальні педагоги набувають соціально-професійного досвіду, вдосконалюють практичні уміння та навички, оскільки відтворюють власний життєвий стиль і зразки поведінки, які властиві їм поза групою. Як зазначає А. Гірник [5, с. 21], особа, яка брала участь у тренінгу, оволодіває засобами точної діагностики рис, емоційного стану, особливостей сприйняття інформації своїми співрозмовниками. Вона відкриває для себе нові можливості у спілкуванні з ними і, зокрема, можливості впливу на людей. Це дає змогу ефективніше досягати своїх цілей у професійному та особистому спілкуванні.

Суттєвим позитивом тренінгів є те, що студенти під час їх проведення мають можливість для прогнозування шляхів виходу із ситуації, та демонструють найбільш оптимальні зразки розв'язання створених педагогом навчальних проблем, які часто слугують вагомим підґрунтям для формування професійної майстерності майбутніх фахівців соціальної сфери. Участь у тренінгу передбачає можливість

зосередитися на засвоєнні студентами специфічних способів поведінки та виробленні оптимальних шляхів виходу зі складних комунікативних ситуацій, які можливі під час реалізації професійної діяльності у майбутньому.

На основі нашого власного педагогічного досвіду щодо організації та проведення навчальних тренінгів та спостереження за їх учасниками, ми можемо виокремити перелік загальних методичних прийомів тренінгу, які найбільш доцільно використовувати викладачам з метою формування комунікативних умінь майбутніх соціальних педагогів: мінілекція чи коротке повідомлення; дискусія; мозковий штурм; рольові ігри, розігрування соціально-педагогічних ситуацій у відповідності до отриманої ролі; комунікативні вправи і завдання, аналітичні вправи; самопрезентації, презентації; імітаційні та ділові ігри; відеодемонстрації, відеолекторії.

У нашому баченні зміст тренінгів повинен бути зорієнтований на відпрацювання умінь слухати і говорити, розвиток невербальних умінь, підвищення ефективності навчальної діяльності загалом, та формування професійної компетентності зокрема.

Висновки. У процесі дослідження з'ясовано, що утвердження компетентнісної парадигми передбачає переорієнтацію вищої освіти на формування у студентів певного набору професійних компетентностей. Встановлено, що комунікативна компетентність посідає чільне місце в структурі фахової компетентності соціальних педагогів. Узагальнення підходів науковців щодо сутності наукової дефініції «комунікативна компетентність» дало змогу з'ясувати, що у це поняття вкладається сформована здатність ефективно здійснювати міжособистісне спілкування на основі засвоєних лінгвістичних знань, умінь та навичок. Саме комунікативна компетентність слугує головним засобом забезпечення соціально-педагогічної діяльності та безпосередньо залежить від рівня сформованості комунікативних умінь. Комунікативні уміння ми розглядаємо як складний інтегративний комплекс усвідомлених комунікативних дій з метою успішного вирішення соціально-педагогічних завдань.

На основі власного педагогічного досвіду та аналізу психолого-педагогічних джерел встановлено, що великим позитивним ефектом у формуванні професійних

Питання педагогіки

комунікативних умінь майбутніх соціальних педагогів володіє навчальний тренінг. Навчальний тренінг дає можливість студентам виконувати тренінгові вправи, адаптовані до майбутньої професійної діяльності під керівництвом викладача-тренера на основі спеціально підготовлених інструктивно-методичних матеріалів, які відповідають сучасним вимогам до професійної діяльності. До основних цілей навчального тренінгу формування

комунікативних умінь майбутніх соціальних педагогів, віднесено: сенсифікацію навичок сприйняття; поглиблення відповідальності за самого себе; руйнування рольових стереотипів та відкрите висловлювання почуттів; усвідомлення власних мотивів діяльності; адекватне сприйняття себе та інших учасників тренінгу; активний контакт і співробітництво з іншими членами групи; міжособистісну відкритість.

Література

1. Басов Н. Ф. Социальный педагог : Введение в профессию : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Н. Ф. Басов, В. М. Басова, А. Н. Кравченко. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 256 с.
2. Болотова А. К. Психология времени в межличностных отношениях / А. К. Болотова. – М. : МПСИ, 1997. – 191 с.
3. Бондарева Л. І. Навчальний тренінг як засіб професійної підготовки майбутніх менеджерів організації в економічних університетах : автореф. дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.04 / Л. І. Бондарева. – Київ, 2006. – 23 с.
4. Бочаров В. М. Система формирования социальной компетентности специалиста органов внутренних дел в процессе профессиональной подготовки : дисс. ... докт. пед. наук. : 13.00.08 / В. М. Бочаров // Ставрополь, 2005. – 400с.
5. Гірник А. М. Тренінг комунікативних умінь : методичні матеріали / А. М. Гірник // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 1. – С. 21–24.
6. Емельянов Ю. Н. Теория и практика совершенствования коммуникативной компетентности : дис. ... д-ра психол. наук. : 19. 00. 05 / Ю. Н. Емельянов Л. : ЛГУ, 1990. – 403 с.
7. Захаров В. П. Социально-психологический тренинг / В. П. Захаров, Н. Ю. Хрящева. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1989. – 55 с.
8. Комунікативна професійна компетентність як умова взаємодії соціального працівника з клієнтом / [за ред. А. Й. Капської]. – К. : ДЦССМ, 2003. – 87 с.
9. Моргунов Е. Б. Управление персоналом : исследование, оценка, обучение / Е. Б. Моргунов. – [2-е изд-е, перераб. и доп.]. – М. : ООО «Журнал «Управление персоналом», 2005. – 550 с.
10. Петровская Л. А. Компетентность в общении : Социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.
11. Соціальна педагогіка : підручник. / [за ред. проф. А.Й. Капської]. – [4-те вид. виправ. та доп.]. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.
12. Український педагогічний словник / [авт.-уклад. С. У. Гончаренко]. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
13. Шепеленко Т. Л. Формування комунікативних умінь студентів економічного університету в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Т. Л. Шепеленко – К., 1999. – 16 с.
14. Яковлева Н. В. Психологическая компетентность и ее формирование в процессе обучения в вузе (на материале деятельности врача) : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.03 / Н. В. Яковлева. – Ярославль, 1994. – 277 с.

Kalaur S.M, candidate of pedagogical sciences

CREATING THE FUTURE OF SOCIAL COMMUNICATION SKILLS TRAINING TEACHERS TRAINING FUNDS

The article outlines the communicative competence of future counselors. The scientists' approaches to the essence of the scientific definition of "communication skills" are analyzed. The author's vision of the development of communicative skills as the key in the activity of social and educational spheres' professionals are represented. The main focus is on the characteristics of academic training as a means of effective forming of future counselors' communication skills. The approaches to the using of trainings and their most important advantages are defined. It is proved that intensive training helps students to focus on mastering specific behaviors and develop optimal ways out of difficult communication situations which are possible during the implementation of their professional activity in future. Effective instructional techniques which can be used during the training for the development of communicative skills of future counselors are listed.

Key words: communicative competence, communication skills, types of communication skills of future social workers, educational training, instructional techniques.